

# خداپرستان سوسیالیست

از محفل‌ها تا جمعیت آزادی مردم ایران

(۱۳۳۲ - ۱۳۲۳)

محمدحسین خسروپناه

www.ketab.ir



تهران، ۱۴۰۰



سازمان اسناد و کتابخانه ملی  
جمهوری اسلامی ایران

|                     |                                                                                                |
|---------------------|------------------------------------------------------------------------------------------------|
| سرشناسه             | : خسروپناه، محمدحسین، ۱۳۴۲ -                                                                   |
| عنوان و نام پدیدآور | : خداپرستان سوسیالیست: از محفل‌ها تا جمعیت آزادی مردم ایران (۱۳۳۲ - ۱۳۲۳) / محمدحسین خسروپناه. |
| مشخصات نشر          | : تهران: کتاب پیام امروز، ۱۴۰۰.                                                                |
| مشخصات ظاهری        | : ۱۲۷ ص: مصور.                                                                                 |
| شابک                | : 978-622-997241-0-5                                                                           |
| وضعیت فهرست نویسی   | : فیا :                                                                                        |
| یادداشت             | : کتابنامه: ص. ۲۷۵ - ۲۸۳                                                                       |
| یادداشت             | : نمایه.                                                                                       |
| عنوان دیگر          | : از محفل‌ها تا جمعیت آزادی مردم ایران (۱۳۳۲ - ۱۳۲۳).                                          |
| موضوع               | : خداپرستان سوسیالیست                                                                          |
| موضوع               | : روشنفکران - ایران - فعالیت‌های سیاسی                                                         |
| موضوع               | : Intellectuals -- Iran -- Political activity                                                  |
| موضوع               | : سوسیالیسم - ایران Socialism -- Iran                                                          |
| موضوع               | : حزب‌های سیاسی - ایران - تاریخ ۱۳۲۰ - ۱۳۳۲                                                    |
| موضوع               | : Political parties-- Iran -- History -- 1941 - 1953                                           |
| موضوع               | : ایران - اوضاع اجتماعی - ۱۳۲۰ - ۱۳۳۲                                                          |
| موضوع               | : Iran -- Social conditions -- 1941 - 1953                                                     |
| موضوع               | : ایران - تاریخ - پهلوی، ۱۳۲۰ - ۱۳۳۲                                                           |
| موضوع               | : Iran -- History -- Pahlavi, 1941 - 1953                                                      |
| رده بندی کنگره      | : ۱۵۳۵DSR                                                                                      |
| رده بندی دیویی      | : ۰۸۲۴۰۴۵۲/۹۵۵                                                                                 |
| شماره کتابشناسی ملی | : ۷۵۸۲۲۲۶                                                                                      |
| وضعیت رکورد         | : فیا :                                                                                        |



## خداپرستان سوسیالیست

از محفل‌ها تا جمعیت آزادی مومنان ایران  
(۱۳۳۲-۱۳۳۳)

محمدحسین خسروپناه

ناشر: کتاب پیام امروز

طرح جلد: فرزاد ادیبی

نوبت چاپ: اول؛ ۱۴۰۰

شمارگان: ۵۰۰ نسخه

چاپ و صحافی: پردیس دانش

قیمت: ۸۰۰۰۰ تومان

نشانی ناشر: تهران، خیابان لبافی‌نژاد، بین فروردین و فخررازی، شماره ۲۰۰، طبقه اول - تلفن: ۶۶۴۹۱۸۸۷

شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۹۷۲۴۱-۶-۳

Ketabe-Pyame-Emrooz@yahoo.com

## فهرست

|     |                                                                                       |
|-----|---------------------------------------------------------------------------------------|
| ۷   | پیشگفتار                                                                              |
| ۱۱  | فصل اول: دین و دولت پس از شهریور ۱۳۲۰                                                 |
| ۵۵  | فصل دوم: مبارزه با حزب توده ایران                                                     |
| ۸۳  | فصل سوم: گام‌های نخستین برای راهی دیگر                                                |
| ۱۵۵ | فصل چهارم: به سوی مبارزه مستقل و علنی                                                 |
| ۲۱۷ | فصل پنجم: دو هدف با دو روش                                                            |
| ۲۷۱ | فصل ششم: به فرمان تاریخ، برای رهایی                                                   |
| ۳۲۷ | پیوست‌ها                                                                              |
| ۳۳۹ | نهضت مردم ایران                                                                       |
| ۳۴۹ | فقط تحول از پایین!!! (سرمقاله روزنامه صبح امید)                                       |
| ۳۵۳ | مردم، برای نان و امنیت آستان کبریا، خدایان پول و زور را... (سرمقاله روزنامه صبح امید) |
| ۳۵۶ | این دولت‌ها می‌آیند و می‌روند... (سرمقاله روزنامه صبح امید)                           |
| ۳۶۱ | جمعیت آزادی مردم ایران                                                                |
| ۳۶۱ | اعلامیه افراد مستعفی از حزب ایران                                                     |

## پیشگفتار

نقش و عملکرد نیروهای مذهبی در رویدادها و تحولات سیاسی، اجتماعی و فرهنگی جامعه ایران و رابطه و تعامل آن نیروها با یکدیگر و با دیگر جریان‌های غیر مذهبی، از جمله مباحث مهم تاریخ معاصر ایران است. به لحاظ تعامل دیانت و سیاست و نحوه سیاست‌ورزی، از انقلاب مشروطه به بعد دو جریان اصلی در صحنه سیاسی ایران حضور داشت: یک جریان ادامه‌دهنده و پاسدار سنت حکومت از مداخله در سیاست روز بود. براساس آن سنت، روحانیان بلند مرتبه تنها هنگامی در سیاست و امور حکومت مداخله می‌کردند که می‌خواستند به هدفی که تأثیر درازمدت داشت دست یابند. معمولاً کنش یا واکنش آنها به منظور پاسداری یا پیشبرد چنین هدف‌هایی بود: دفاع از تشیع و ترویج آن، جلوگیری از برخی اقدامات حکومت که امکان داشت در باورهای دینی یا مذهبی مردم خللی وارد کند، حفظ حرمت و جایگاه مقام مرجعیت، تأمین امنیت و آسایش حوزه علمیه، موضعگیری در قبال تحولات بنیادین سیاسی - اجتماعی، مقابله با تهاجم بیگانگان به کشور و... ملا محمدکاظم آخوند خراسانی در دوره انقلاب مشروطه، شیخ عبدالکریم حائری و سیدحسین بروجردی در دوره سلطنت پهلوی نمایندگان شاخص این جریان بودند. جریان دیگر از آن روحانیانی بود که از انقلاب مشروطه به بعد از فعالان سیاسی کشور بودند. آنها - سیاستمداران معمم - با آنکه دغدغه دین داشتند اما از منظر شریعت به

سیاست نمی پرداختند و هدف‌ها و خواست‌هایشان با آنچه در سال‌های بعد به عنوان اسلام سیاسی پدیدار شد، متفاوت بود. آنها در عرصه سیاسی و قانونگذاری رجل سیاسی بودند و کم و بیش از اصول و قواعد رایج و حاکم بر صحنه سیاسی کشور پیروی می‌کردند و نه تنها در پی بنیان نهادن حکومت اسلامی و اجرای احکام شرع نبودند بلکه هدف‌هایشان و نحوه سیاست‌ورزی‌شان با سیاستمداران غیرمعمول جناح خود تفاوتی نداشت. سیدمحمد طباطبایی و سیدعبدالله بهبهانی در دوره انقلاب مشروطه و سیدحسن مدرس و سیدابوالقاسم کاشانی در سال‌های بعد، چهره‌های شاخص این جریان بودند. به جز این دو جریان اصلی، جریان‌های دیگر مذهبی مخالف تجدد هم بودند که بر اجرای احکام شرع تاکید می‌کردند و نظام سیاسی مطلوب‌شان سلطنت صفوی و قاجار (پیش از انقلاب مشروطه) بود. این جریان‌ها پس از شیخ فضل‌الله نوری، چهره شاخص و مؤثری در صحنه سیاسی کشور نداشتند. این جریان‌ها به‌رغم همانندی‌ها و تفاوت‌هایشان، نسبتی با اندیشه سیاسی و اجتماعی مدرن نداشتند و مبانی نظری فکر سیاسی و اجتماعی آنها مبتنی بر فقه شیعی بود.

در سال‌های ۱۳۳۲-۱۳۲۰ آن جریان‌های مذهبی (اعم از روحانیان و پیروان و همفکران آنها) در سیاست و جامعه ایران حضور و تأثیر چشمگیری داشتند. اینان طیف متنوعی بودند و از سال ۱۳۲۱ به تدریج تشکل‌های خود را پدید آوردند. یک سر این طیف روحانیان و نیروهای مذهبی بودند که تلاش می‌کردند به چالش‌های ناشی از تجددطلبی، نوسازی اجتماعی و فرهنگی و عرفی‌سازی در دوره سلطنت رضاشاه، پاسخ دهند و در عین حال، در چارچوب نظام سیاسی موجود، خواستار احیای دین در حوزه عمومی و برطرف کردن نتایج عرفی‌سازی حکومت رضاشاه بودند. «فداییان اسلام» در سر دیگر این طیف قرار داشت که علاوه بر احیای دین در حوزه عمومی، خواستار اجرای احکام شرع و برقراری حکومت اسلامی بود. شیوه فعالیت فداییان اسلام با دیگر تشکل‌های دینی تفاوت داشت. طرفداران احیای دین در حوزه عمومی بر تبلیغ و ترویج از

طریق موعظه و سخنرانی، انتشار کتاب و جراید تأکید می‌کردند اما فداییان اسلام در عرصه عمل از آنجایی که «سری پرشور و تعجیلی بی حد جهت نیل به مقصود داشتند عمل‌گرایی توأم با خشونت و قتل را چون وسیله و تاکتیک دستیابی به هدف، ضروری می‌پنداشتند.» در نتیجه، «سنت خشونت، ارباب و ترور فردی را در مقابل سخن و عمل غیراب طبع خود، برجا گذاردند.»<sup>۱</sup> دیگر جریان مذهبی که در سال‌های ۱۳۳۲ - ۱۳۲۰ پدید آمد، جریان متفاوت بود که می‌خواست اسلام شیعی را با تجدد و سوسیالیسم پیوند دهد و در عرصه اندیشه، برنامه اجتماعی و سیاسی و حکومت‌داری طرحی نو دراندازد. این جریان پیشینه‌ای در تاریخ ایران نداشت و در روندی چند ساله، به عنوان یک جریان ایدئولوژیک - سیاسی دارای هویت شد. «نهضت خدایپرستان سوسیالیست» شکل شاخص این جریان است.

خدایپرستان سوسیالیست عده‌ای از جوانان و نوجوانان مذهبی بودند که تحت تأثیر فروپاشی دیکتاتوری رضاشاه به فعالیت سیاسی - اجتماعی روی آوردند، در دبیرستان و دانشگاه تحصیل کردند و برخلاف دیگر نیروهای مذهبی که خود را پاسدار سنت و تداوم دهنده آن می‌دانستند، به اتکای آموزه‌های دینی و با استفاده از فلسفه، جامعه‌شناسی و علوم سیاسی، مبانی نظری خود را تدوین کردند.

سال‌های پرتلاطم ۱۳۳۲ - ۱۳۲۰ دوره فعالیت احزاب سیاسی و تشکل‌های صنفی است. فعالیت شماری از آن تشکل‌ها، به پیروی یا تحت تأثیر اندیشه‌های مدرن سیاسی و اجتماعی، به‌ویژه مارکسیسم - لنینیسم، قرار داشت. حزب توده مهم‌ترین و تأثیرگذارترین حزب سیاسی آن دوره است که نه تنها خواستار اصلاح و دگرگونی نظام سیاسی و ساختار اقتصادی و اجتماعی جامعه ایران شد بلکه تفکر سنتی و همچنین لیبرالیسم را به چالش طلبید. اندیشه و عمل حزب توده با مقابله نیروهای سیاسی سنت‌گرا و نیروهای مذهبی مواجه شد؛ مقابله‌ای که عمده‌تأسی سیاسی بود و

۱. علی رهنما، نیروهای مذهبی بر بستر حرکت نهضت ملی، تهران، گام نو، ۱۳۸۴، صص ۳۰ و ۹

بدون آنکه مبانی نظری آن حزب را نقد کند و بدیلی در برابر برنامه سیاسی و اجتماعی حزب توده ایران قرار دهد، خواستار پایان دادن به فعالیت حزب توده بود. نهضت خدایرستان سوسیالیست، پیش از هر چیز در واکنش به فعالیت حزب توده شکل گرفت. خدایرستان سوسیالیست که تحت تأثیر افکار و عقاید اجتماعی و شیوه سازماندهی و فعالیت حزب توده قرار گرفته و در عین حال، مخالف ماتریالیسم و مارکسیسم بودند و نظام سیاسی و اجتماعی موجود را قبول نداشتند، با نقد ماتریالیسم و مارکسیسم و انتشار آثاری در این زمینه، مبانی نظری نقد مارکسیسم و ماتریالیسم را برای نیروهای مذهبی فراهم کردند. علاوه بر آن، با ارائه ایدئولوژی سوسیالیسم برپایه خدایرستی، درصدد برآمدند راهی متفاوت از مارکسیسم برای تحقق عدالت اجتماعی ارائه کنند.

«نهضت خدایرستان سوسیالیست: از محفل‌ها تا جمعیت آزادی مردم ایران» به این جریان مذهبی سیاسی می‌پردازد و چگونگی شکل‌گیری و سازمان‌یابی، مبانی نظری و فعالیت‌های پرفراز و نشیب آنها را در سال‌های ۱۳۳۲ - ۱۳۳۳ توضیح می‌دهد.

از دوستانی که در گردآوری منابع این پژوهش یاریم کردند، به ویژه از آقای سیدقاسم یاحسینی که خاطرات منتشر نشده حسین راضی (از رهبران نهضت خدایرستان سوسیالیست) را در اختیارم گذاشتند، از آقای محمدعلی مرادی برای فراهم کردن نسخه‌ای از کتاب نایاب «قانون و اخلاق یا مقدمه‌ای از سوسیالیسم» نوشته محمد نخشب، از خانم مهران آشوری که دوره روزنامه جبهه آزادی را در اختیارم گذاشتند، از آقای دکتر حبیب‌الله پیمان که به پرسش‌هایم پاسخ دادند و از خانم کبوتر ارشدی برای پیگیری‌هایم تشکر می‌کنم.

**محمدحسین خسروپناه**

۱. این خاطرات با عنوان «پیشگامان جنبش چپ اسلامی در ایران: از خدایرستان سوسیالیست تا حزب مردم ایران: خاطرات شفاهی حسین راضی دبیرکل حزب مردم ایران»، حاصل مصاحبه و گفتگوی آقای یاحسینی با مرحوم حسین راضی است.